

Fozia Bora, *Writing History in the Medieval Islamic World: The Value of Chronicles as Archives*, London: I. B. Tauris, 2019, XVIII+250 s.

Değerlendiren: Öznur Özdemir

İslam tarihi alanında kadim tarihçilerin ve tarih yazımının giderek artan önemi, bu konuda çalışma yapan isimleri, kaynakları yeniden değerlendirmeye sevk etmiştir. Carr ve Humphreys gibi isimler, genel problemleri öne çıkaran çalışmalar yapmıştır ancak her bir yazmanın kendine mahsus değerlendirmesi ayrıca önem arz etmektedir. Bu sebeple İslam tarihi alanına katkı sağlayacak kadim eserlerin modern dönemde yaygınlık kazanan teorilerle yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Fozia Bora'nın¹ Memlük dönemi tarih yazımının az bilinen bir ismi olan İbnü'l-Furât'ın (ö.1405)² önemli eserini ele alan çalışması, alandaki söz konusu ihtiyacı karşılamaya yöneliktir.

- 1 Fozia Bora, lisans ve lisansüstü eğitimlerini Oxford Üniversitesi'nde tamamlamış, 2010 yılında doktora derecesini almıştır. İslam Tarihi alanında çeşitli çalışmaları olan Bora, özellikle Memlük dönemi tarihçiliğine yoğunlaşmıştır. Bu eseri de bu dönemin tarihçiliğini inceleyen ilk kitap çalışmasıdır. "Did Salah al-Din Destroy the Fatimids' Books? An Historiographical Enquiry" künyeli makalesi ile Royal Asiatic Society'den Staunton ödülünü almıştır. Hâlen Leeds Üniversitesi School of Cultures Languages and Societies'te İslam Tarihi alanında görev yapmaktadır.
- 2 735'te (1335) Kahire'de köklü bir ailenin çocuğu olarak doğan İbnü'l-Furât, ilmî hayatına zamanın ulemasından hadis ve fıkıh tahsil ederek başlamıştır. Öğrenimini tamamlayınca Kahire'deki Muizziyye Medresesi'nin hatipliğine tayin edilmiş, daha sonra kendini tarih ilmine vermiş ve meşhur eserini yazmıştır. Eseri *Târîhu'd-düvel ve'l-mülük* bir dünya tarihi olarak tasarlanmıştır. 1 Şevval 807'de (2 Nisan 1405) Kahire'de vefat etmiştir. İbnü'l-Furât'ın meşhur eserinin müsveddeleri ve nüshaları, dünyanın çeşitli kütüphanelerinde saklanmaktadır. Eserin en önemli nüshası, Fransız şarkiyatçıları tarafından Ezher'den alınarak Paris'e götürülen ve yarım asırdan uzun bir süre sonra Wien Nationalbibliothek'e nakledilen, büyük kısmı müellifin hattıyla ikişer kısımdan oluşan dokuz ciltlik yazmadır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Kucur, 2010).

@ Dr., Sakarya Üniversitesi, oznurozdemir@sakarya.edu.tr

ID <https://orcid.org/0000-0003-2379-538X>

© İlmi Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0286
insan & toplum, 2021.
insanvetoplum.org

Târîhu'd-düvel ve'l-mülûk adlı eseri, “kronikleri arşiv olarak değerlendirme” teorisi ile incelemek üzere kaleme alınan kitap, giriş ve yedi bölümden oluşmaktadır. Yazarın ifadesiyle bu yedi bölüm, Friedrich'in arşivsel çalışmanın analitik bileşenlerini ortaya koymak üzere kurgulanmıştır. Bunlar; arşivin fiziksel yönleri (bu çalışma açısından tarih yazımının arşivcilik yönü), tertip üslubu, kullanım amaçları, arşivin rol oynadığı bilgisel çevre ve arşivsel pratiğin tarih mefhumu ile ilişkisidir (s. 8). Bu tanıtım yazısında, yazarın bu yöntemi göz önünde bulundurularak İbnü'l-Furât'ın eseri üzerinden kaleme aldığı kitabından önemli görülen yerler sunulmuş ve bir değerlendirme yapılmıştır. Yazarın da çeşitli şekillerde ifade ettiği gibi (ss. 2, 3, 5) kitapta, bu kroniğin naklettiği tarihî olaylar değil kroniğin kendisi arşiv belgesi olarak değerlendirilerek el yazması eser, öncelikle tarihçilik ve tarih yazımı açısından ele alınmıştır. Bu ifade, tanıtım yazısı boyunca da anımsanmalıdır.

Girişin hemen öncesinde özel bir bölüm verilmiş ve kitapta geçen terminoloji için okura genel tanımlamalar sunulmuştur. Böylece çalışma boyunca kullanılan herhangi bir kelimenin farklı yerlerde farklı referansları olabileceğine dikkat çekilmiştir. Burada açıklanan terimlerden en dikkat çekici olanı şüphesiz “Islamicate” terimidir. Yazar, Hodgson'un açıklamasını referans göstererek bu kelimenin arkasındaki geniş anlama işaret etmiştir. Türkçeye “İslam coğrafyası” veya “İslamlaşmış” olarak çevirebileceğimiz bu terim, İslamiyet'in özellikle kültürel anlamda hâkim olduğu ancak tebaasında gayrimüslimlerin de bulunduğu, İslamlaşmış ancak halkı tamamen Müslümanlaşmamış bölgeler anlamında düşünülebilir. Yazarın terime önem verdiği ve literatüre kazandırmak üzere ayrıntılı bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Bununla birlikte İslam tarihinde karşımıza çıkan ve anlamı konusunda araştırmaların ve yorumlamaların devam ettiği da'vet, devlet gibi kelimelere de gerek bu bölümde gerekse ilerleyen bölümlerde işaret edilmiş, genel bir çerçevede açıklamaları yapılmıştır. Yazarın bu tür kavramlar üzerinden İslam tarihini ve tarihçiliğini farklı açılardan ele almaya imkân verebilecek kavramsal bir yeniden düşünme yöntemine dikkat çektiği açıktır. Başka bir ifade ile bugün kullanılan kavramların geçmişte aynı karşılıkla kullanılmamış olabileceğine veya modern dönemde üretilen yeni kavramların tartışmaya açık olduğuna vurgu yapmak ve kitap boyunca karşılaşılabilecek kullanımlardan ne anlaşılması gerektiğini açıklamak için kitabın en başında bu kavramsal çerçeveye çizilmiştir. Fakat bu bölümde böyle bir anlatım şekli yerine “geçmişin olaylarının daha iyi anlaşılmasında” tarih yazımının ve tarihçinin önemini ortaya koyan çalışmalara ve örneklendirmelere yer verilmesi, okuyucuyu bağlama hazırlamak bakımından daha etkili olabilirdi. Bu şekilde bir anlatımın ne bu bölümde ne de giriş bölümünde öne çıktığı söylenemez.

Yazar, İbn Haldûn (ö.1406) ve Makrîzî (ö.1442) gibi tarih anlatımının yanında tarihçilik ve tarih yazımı konularına kafa yoran iki tanınmış ismin çağdaşı olarak onlarla benzer bir metot sunan İbnü'l-Furât'a dikkat çeken ayrıntılı bir girizgâh yazmıştır. Daha sonra da bu iki ismi, anlatımında yeri geldikçe ilgili şekilde zikrettiği görülmektedir (ss. 7-8). Bu sayede İbnü'l-Furât'a, ilim çevrelerinde iyi bilinen çağdaşları üzerinden bir karşılaştırma yapılmaya çalışılmıştır. Ancak okur, bu şekilde bir anlatımın ardından tarih yazımı konusunda çağdaşlarına nazaran İbnü'l-Furât'ın ne gibi katkılar sağladığı şeklinde bir beklentiye girebilir. Bu husus yer yer satır aralarında işlenmiş olmasına rağmen bütüncül anlatımda eksik kalmış bir husus sayılabilir. Yazar bu bölümde metodunun "arşivsel okuma" olduğunu ifade etmiş ve bu çeşit bir okumanın kroniğin yazıldığı döneme ait pek çok epistemik/bilgisel detayın yakalanmasına imkân vereceğine işaret etmiştir (s. 5). Bu anlamda şüphesiz ki ilk çıkarımı, İbnü'l-Furât'ın ulaştığı kaynakların zenginliği açısından bir Memlük dönemi tarihçisinin elindeki imkânların genişliğidir. Yazarın ilk bölümle birlikte dikkat çekmeye çalıştığı nokta, herhangi bir tarih kitabının arşiv olarak değerlendirilip ele alınmasının sunacağı farklılıklar ve imkânlardır. Örneğin; arşivsel yaklaşımın modern dönem tarihçilerine, modern öncesi dönem toplumlarını, onların kendi terminolojileri ile anlamaya imkân tanıdığını ifade etmiştir (ss. 14-15). Bu bölümün zengin bilgiler içermesine rağmen konuların birbirine bağlaması yönünden okuru zorlayıcı bir anlatıma sahip olduğu söylenmelidir.

İkinci bölümden itibaren kroniği incelemeye başlayan yazar, öncelikle farklı kütüphanelerde bulunan yazmalardan bahsetmiş ve bu farklı yerlerdeki nüshaları karşılaştırmıştır. Yazmaların bulunduğu şehirler; Viyana, Rabat, Vatikan, Paris, Bursa ve Londra'dır. Bu nüshalarda kasıtlı olarak bırakılmış boşluklar, kırmızı mürekkep ile yazılmış kısımlar gibi teknik detaylara ve bunların olası sebeplerine değinilmiştir (ss. 31-34). Yine bu bölümde farklı nüshalar karşılaştırılarak hangisinin müsvedde çalışma, hangisinin temize çekilmiş çalışma olabileceği tartışılmıştır. Yazar, büyük çoğunluğu Viyana'da bulunan ve çalışma boyunca *Autograph A* (kısaca AA) olarak isimlendirilen kopyanın, İbnü'l-Furât'ın kendisinin bizzat temize çektiği orijinal kopya olduğu kanaatine varmıştır (s. 42). Yazarın yalnızca kendi kullandığı nüsha hakkında değil ulaşılabilen tüm nüshalar hakkında değerlendirme yapması, bu bölümü zenginleştirmiştir.

Yazarın yeri geldikçe İbnü'l-Furât'ın hayatı ile eseri arasında bağlantı kurduğu görülür. Örneğin; onun muhaddis ve müderris olarak (burada yazar müderrisi profesör olarak açıklamıştır) Memlük döneminde Kahire ve Dimeşk'teki ulema ve sosyal çevrelerde iyi bağlantıları olduğunu ifade etmiştir. Çağdaşı olan İbn Dukmak'a (ö.1407) nazaran mütevazı bir hayatı olduğunu belirtmiştir. Hatta onun çağdaşının aksine boş işler ve

eğlence ile uğraşmadığını vurgulaması dikkat çekicidir (s. 38). Bu tür bir karşılaştırmada İbnü'l-Furât'ı öven, İbn Dukmak'ı yeren bir anlatım hissedilmektedir. Yazarın genelde bu karşılaştırma yoluna gitmesinin nedeni, kendisinin de ifade ettiği gibi “biyografik eserlerde yaşamına az yer verilmesinden dolayı İbnü'l-Furât'ın hayatı hakkında elimizde fazla bilgi olmaması” olabilir. Yazar, bilgilerin kuşaktan kuşağa kendinden önceki kaynakları kullanmak suretiyle tarihçiler tarafından aktarılırken çoğunlukla isnad gibi teknik kısımların ihmal edilerek yok olduğunu ifade etmekle birlikte İbnü'l-Furât'ın bunun tam tersine beklenmedik şekilde teknik kısımları daha görünür hâle getiren bir aktarım yaptığını söylemektedir (s. 23). İbnü'l-Furât'ın eserinin değerinin son yıllarda giderek arttığına işaret ederek tarihçilerin bu konudaki dikkat çekici ifadelerine de yer vermiştir. Örneğin; Massoud'un *Târîhu'd-düvel'e* referans verilmeksizin Çerkezlerin ilk dönem tarihine dair herhangi bir eserin yazılamayacağını söylemesi, yazarın dikkatini çekmiş ve bu ifadeyi aynı şekilde kitabına almıştır (s. 44). Okur açısından düşünüldüğünde, *Târîhu'd-düvel'in* önemine dair bu şekildeki örneklerin kitabın ilk sayfalarında verilmesi daha uygun olabilirdi. Ancak yazar, İbnü'l-Furât'ın eserinin kapsadığı farklı dönemleri özellikle bu bölümde göstermek için böyle bir tercihte bulunmuş görünmektedir.

Fâtımî dönemi tarih yazıcılığı hakkında kaleme alınmış olan üçüncü bölümde, bu konuya dair özet niteliğinde oldukça önemli bilgiler sunulmuştur. Bölümde öne çıkan hususlar, Fâtımî idaresinin tarih yazımına karşı tutumu ile İbnü'l-Furât'ın orijinal Fâtımî kayıtlarına nasıl ve ne ölçüde ulaşabildiği konusundaki değerlendirmelerdir. Bir sonraki bölümün ise kısmen bu bölümün devamı olduğuna işaret edilmesi ile birlikte daha çok İbnü'l-Furât'ın metodolojisine yoğunlaştığı söylenmelidir. Böylece dördüncü bölümün İbnü'l-Furât'ı diğer benzer tarihçilerle karşılaştıran ve onun rivayetleri aktarmadaki metodu dolayısıyla eserinin güvenilirliğine dikkat çeken bir bölüm olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Böylece kitapta ilk dört bölümün kronik hakkında yazılmış makaleler bütünü olduğu söylenebilir. Her bir bölümün kendi içinde başlıklandırılmaları gidilmiş ve parça parça bütün oluşturulmuştur. Bu anlamda parçalarda bazen konu farklılaşmaları olduğu görülmektedir. Maalesef ki bu farklılaşma, kitabın okunmasını zorlaştıran bir etmendir. Söz konusu yöntemde okur hangi bilgiyi nerede bulacağını tam olarak kestiremeyeceği için kitabı araştırma materyali olarak kullanmak yorucu hâle gelebilir. Bu anlamda daha yalın ifadelerle klasik bir başlıklandırma yapılmış olsaydı kitabın birçok ilgili alanda kullanılacak önemli bir referans kitabı olabileceği söylenebilirdi. Durumu örneklendirmek gerekirse İbnü'l-Furât'ın hayatı, akademik kimliği ve bulunduğu çevreyi araştırmak isteyen bir okur bunu ancak farklı başlıklar altında parça parça bulabilecektir. İlk dört

bölümde hâkim olan bu girift anlatımın 5. bölümden itibaren yerini daha sistematik bir anlatıma bıraktığı söylenebilir. Çünkü artık çalışmanın uygulama bölümlerine geçilmiştir. Yazarın ifadesi ile 5. ve 6. bölümlerde kroniğin “micro-historical” analizi yapılmıştır. 5. bölüm kroniğin iki Fâtımî veziri hakkında, 6. bölüm Selahaddin’in ortaya çıkışına kadar olan Fâtımî halifeleri ve vezirleri hakkındadır. Yazar, yakından incelediği bu kısımlar üzerinden İbnü'l-Furât'ın kaynaklarını ve metodunu değerlendirmiştir. Burada akıllara gelebilecek en önemli soru olarak Sünnî bir tarihçinin Fâtımî tarihini nasıl tarafsız bir şekilde kaydedebildiğine dikkat çekilmiş ve bu konuda İbnü'l-Furât'ın ilmi disiplini olan bir bilim insanı olarak hareket ettiğinin altı çizilmiştir (s. 126). Yazarın İbnü'l-Furât'a karşı kitap boyunca hissedilen pozitif tutumu burada da görülmektedir. Sonuç bölümünün ardından A, B ve C olarak üç ek verilmiştir. Ek A'da İbnü'l-Furât'ın eserinin ilk üç bölümünde sıraladığı olaylarda kullandığı kaynaklar tablolaştırılmıştır. Ek B, eserden seçili kısımların³ Arapça neşridir. Ek C'de ise neşredilen kısımların İngilizce tercümesi yer almaktadır. El yazmasından seçilmiş bu parçaların daha önce neşredilmemiş ve herhangi bir yerde yayımlanmamış bölümler olduğunu da belirtmek gerekir. Yazar bu neşir ve tercüme kısımlarında, okunuşunda şüphe duyulan yerlerin köşeli parantezle ve el yazmasının su veya haşerat sebebiyle zarar görmüş kısımlarının süslü parantezle (*curly brackets*) verildiğini, gerekli yerlerde açıklama notları eklendiğini ifade etmiştir (s. 149).

Sonuç olarak Bora bu kitabında, İbnü'l-Furât'ın *Târihu'd-düvel* adlı kitabını bir arşiv belgesi olarak değerlendirme metodunu ortaya koymuştur. Kitapta yazarın üslup yönünden oldukça yenilikçi olduğu söylenmelidir. Bir el yazmasının daha önce neşredilmemiş kısımlarını neşretmekle yetinmemiş, onu bir teori üzerinden ele alarak bölümler boyunca doyurucu değerlendirmeler yapmıştır. Fakat Bora'nın bu eserinde tercih ettiği metodun ve yazım dilinin kolay anlaşılabilir olduğu söylenemez. Birçok yerde az kullanılan kelimelere hatta metaforlara başvurduğu görülmektedir. Arşivciliği pek çok yönüyle ele alan Bora, belki de en önemli yönü olarak arşivciliğin yok olmakta olan çalışmaları tekrar bir bütün içinde toplamak olduğuna işaret etmiştir (s. 133). Bu bakımdan İbnü'l-Furât'ın eseri, İslam tarihinin söz konusu periyodu için oldukça önemlidir. Bir Memlük dönemi tarihçisi olmasına karşın onun eserinden kitapta neşri yapılan ve değerlendirilen kısımlar Fâtımîlerle ilgili olan bölümlerdir. Fâtımîlerin tarihine dair az sayıda eserin bize ulaşmasının

3 Vezir Efdal'ın hayatı hakkındaki kısım (1094-1121) ile başlayıp Fâtımîler, Suriyeliler ve Frenkler arasındaki ateşkes (1167) hakkındaki kısım ile sona ermektedir.

bu tarihi Memlûkler döneminde yazılan eserlerde bulabilmemize neden olduğu açıktır.⁴ Kitapta da bu kaide göz önünde bulundurularak İbnü'l-Furât'ın tarihçiliğine çeşitli sorular yöneltilmiştir. Bu anlamda Bora, İbnü'l-Furât'ı tarafı bulmamakta ve onu ulaşabildiği tüm kaynakları harmanlayarak söz konusu dönemin bilgisini sonraki nesillere aktarmak isteyen gayretli bir tarihçi olarak görmektedir. İbnü'l-Furât'a karşı bu hayran yaklaşım tabii sayılabilir ancak ilim çevrelerinde az da olsa karşılaşılabilecek olumsuz anlatımlara da tarafsız bir şekilde yer verilebilirdi. Bu noktada modern dönemde çok daha önceleri kaleme alınmış Ş. Günaltay, G. Levi Della Vida, F. Sezgin ve C. Brockelmann gibi isimlerin eserlerinden, mezkûr tarihçi hakkında yer verilen hususlar veya eksiklikler bakımından eleştirel bir gözle bahsedilebilirdi. Kitap için önerilebilecek tüm bu ileri adımlara rağmen titiz çalışması ve ayrıntılı incelemesi ile Bora'nın bu eserinin ilim dünyasına iki yönlü katkı sağladığı açıktır. Bunlardan biri, *Târîhu'd-düvel*'in neşredilmemiş kısımlarının neşri, diğeri ise bir kroniğin arşivsel yaklaşımla ele alınması konusundaki metodolojidir. Bu anlamda onun bu kitabı gerek söz konusu tarihî dönemi araştıranlar için gerekse tarihî kaynakları ele alma konusunda yeni metodoloji arayışında olanlar için oldukça mühim bir eserdir.

Kaynakça

Bora, F. (2015). Did Salah al-Din destroy the Fatimids' books? An historiographical enquiry. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 25(1), 21-39.

Kucur, S. S. (2010). "İbnü'l-Furât, Nâsirüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 21, 45-46.

Morton, N. (2019). Writing history in the Medieval Islamic world: The value of chronicles as archives (book review). *Journal of the Medieval Mediterranean*, 31(3), 367-369.

4 Bora'nın kitabının tanıtımını yapmış olan Morton bu hususu "Fâtımilere ilişkin metinsel kanıtların çoğu, günümüzde bize ulaşmadan önce bir Memlûk tarih yazım filtresinden geçmek zorunda kalmıştır" şeklinde ifadelendirmiştir (Ayrıntılı bilgi için bkz. Morton, 2019).